Н.М. ПАВЛУСІВ

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА У КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВА

В статье рассматриваются проблемы отношений юридической психологи и художественной литературы в раскрытии феномена права как факта человеческого сознания.

Ключевые слова: *юридическая психология, образы права, правовая реальность.*

The article deals with the problem of the of juridical psychology and fiction in the figuring out the phenomenon of law as a fact of human consciousness.

Key words: *juridical psychology; images of law; juridical reality.*

Як зазначає С.І. Максімов, «феномен права найтіснішим чином пов'язаний з людиною, її сутністю, сенсом людського буття»[1]. Внаслідок цього «будь-яке праворозуміння спирається на відповідну концепцію природи, або сутності людини»[2]. У зв'язку з цим у філософсько-правовій науці одним з пріоритетних напрямків досліджень є антрополого-правова проблематика.

При пізнанні внутрішньоособистісних механізмів сприйняття права та адаптації до правової дійсності виникає складна герменевтична проблема, пов'язана, з одного боку, з дуже обмеженою об'єктивацією правової свідомості індивіда у його вчинках та висловлюваннях, з іншого – такою ж обмеженою здатністю суб'єкта пізнання сприймати та інтерпретувати «чужі» думки та почуття. Вказана проблема не зникає, а, навпаки, лише посилюється при збільшенні масштабів спостережуваної правової дійсності, зокрема на рівні взаємодії різних цивілацій з відмінними правовими стереотипами.

Проблемам взаємодії людини та права присвячені праці П.М. Рабіновича, М.П. Орзіха, М.В. Костицького, М.І. Козюбри, С.І. Максімова, А.А. Козловського, О.О. Бандури, В.С. Бігуна та інших вчених.

Пропонована стаття має на меті схарактеризувати співвідношення та розмежувати пізнавальні потенціали юридичної психології як позитивно-наукової дисципліни та художньої літератури як особливого способу відображення правової дійсності у розкритті внутрішньоособистісних форм буття права як *феномену*.

Теоретичною підставою постановки порушеної проблеми є загальна методологічна функція філософії права стосовно всіх напрямків пізнання правового, що, як видається, передбачає і філософсько-правове осмислення таких різних за своєю гносеологічною природою способів відображення буття правового у свідомості людини, як юридична психологія та художня література: «Філософія для юридичної психології є своєрідною методологічною базою, що допомагає пізнати, як державно-правова дійсність визначає перебіг психічних процесів, а останні, в свою чергу, впливають на формування особистості. Завдяки зв'язку і взаємодії з філософією юридична психологія розглядає державно-правові явища в динаміці, історичному розвитку, взаємозв'язку з іншими сферами пізнання[3].

Раніше нами обгрунтовувалася концепція про художню літературу як особливу форму правової свідомості (онтологічний аспект) та спосіб (парадигму)

© *ПАВЛУСІВ Надія Михайлівна* – викладач Львівського державного університету внутрішніх справ

пізнання правової дійсності специфічними емоційно-образними засобами (гносеологічний аспект). І ця форма правової свідомості жодним чином не є підкреслено «периферійною» чи доповнюючою інші. Адже, як наголошує С.С. Алексєєв, «розрізняються правосвідомість наукова, професійна, буденна, а також масова, групова, індивідуальна. Ці різновиди правосвідомості по-різному впливають – але всі вони впливають! – на досконалість законодавства, ефективність роботи суду, всіх правоохоронних органів, на те, наскільки громадяни країни є законослухняними, добровільно, суворо, точно виконують норми позитивного права, які вони висувають правові вимоги»[4]. Формами відображення правових явищ у художній літературі є *образи права*, а правових ситуацій у динаміці та розвитку – *правові сюжети*. Художня література не може бути віднесена ні до масової правосвідомості, ні до професійної чи групової правосвідомості письменників, оскільки орієнтована на досить широке коло читачів, розрахована на досягнення певного суспільного ефекту. Не є вона і науковим різновидом правосвідомості. Зазначене і робить підставним її виокремлення в самостійний різновид (форму) правової свідомості.

Зараз же ми розглядатимемо художню літературу на набагато вищому рівні геременевтичного дискурсу: або ж як спосіб розірваного у фізичних часі та просторі спілкування між автором та читачем, або ж як «спілкування», комунікацію між тим поколінням чи соціальною групою, до якої належав письменник і погляди якої свідомо чи неусвідомлено виражав у своїх творах, та поколінням читача.

Розробляючи філософську теорію справедливого, П. Рікер починає з розрізнення двох понять *іншого* або *інакшого*: «Перший інший, якщо можна так висловитись, виявляє себе у своєму обличчі, в своєму голосі, яким він до мене звертається, визначаючи мене в другій особі однини. Цей інший є іншим міжособистісних відносин. І дружба, протиставлена в цьому контексті справедливості виступає емблематичною доброчесністю цього безпосереднього відношення, яке здійснює диво обміну ролей між незамінними істотами... І однак, хоч би якою б чудовою була доброчесність дружби, вона не могла виконати завдання справедливості, ні навіть покликати справедливість до життя, як відмінну доброчесність. Доброчесність справедливості постає на основі такого відношення дистанції стосовно іншого настільки ж вихідним, наскільки відношення близькості до іншого виявляє себе в його обличчі й голосі. Це відношення до іншого виявляється, якщо насмілимось так сказати, одразу ж опосередкованим *інституцією*. Інший з поглядцу дружби – це «*ти*», інший з погляду справедливості – це «*кожний*»...[5]. Юридична психологія аналізує, розчленовує цілісний феномен особистості на окремі елементи, сторони та властивості її психіки. Однак при синтезі виокремлених елементів психіки цілісний образ особистості сформувати вже неможливо. Художня література, використовуючи знання людської психології, долає межу *психологізму* та переходить від пізнання однією людиною іншої до складного, опосередкованого міжособистісного спілкування, з відтворенням (реконструкцією) у свідомості читача образу особистості іншої людини при прочитанні твору. Адже однією із сторін особистості є її здатність існувати лише у спілкуванні із собі подібними. Відтак художня література є однією з небагатьох дійсно ефективних форм переходу від феномену права, який частково виражає особистість іншої людини, до сприйняття самої цієї особистості *іншого*. Учасники правового життя у творах письменників – це майже завжди конкретні люди, впізнавані у їхній індивідуальності (наприклад, Олекса Довбуш з повісті Г. Хот-

кевича «Довбуш», український адвокат Євген Рафалович з повісті І. Франка «Перехресні стежки», селянин Івоніка (повість О. Кобилянської «Земля» тощо). При цьому, однак, не втрачається *юридичність* сприйняття людини у праві, оскільки образи правового життя відображають цілісні зрізи правової дійсності.

І хоча положення юридичної психології підлягають верифікації так само, як і будь-якої іншої позитивної науки, у літературі також є власні критерії істинності образів права на основі понять художньої достовірності та правдивості. Цілісність відображення особистості як учасника правового життя у художній літературі дає можливість читачеві *співпереживати*, чого, вочевидь, важко досягти у межах психологічної науки.

Юридична психологія, як і художня література, здатна притаманними їй засобами відображати правову свідомість не тільки сучасного суспільства, але й минулих періодів. Проте юридична психологія здійснює переважно феноменологічний опис психічних процесів, пов'язаних зі сприйняттям права, реагуванням та адаптацією до нього: «Предметом психологічної науки є факти, закономірності та механізми психічних явищ, які нею вивчаються. Об'єкт вивчення психології – жива істота як носій певних психологічних особливостей та якостей»[6]. На противагу зазначеному, «людська особистість і похідні від неї феномени (свідомість, совість, моральність тощо) як такі можуть бути предметом дослідження філософії, філософії права, етики, теології, що мають відповідний категоріально-методологічний апарат і традиції їх дослідження. У гносеологічній площині проблема полягає в тому, що людська особистість як феномен не зводиться до жодного з її проявів, котрі досліджують окремі, феноменологічні (позитивні) за своєю спрямованістю науки»[7]. Наведений перелік форм пізнання феномену людини буде далеко неповним без художньої літератури. Межа між вказаними рівнями дискурсу стає очевидною з огляду на наступні міркування С.І. Максімова: «Оскільки «сфера належного» – це особливість власне людської дії, то і мораль, і право як найбільш розвинені нормативно-ціннісні системи, без яких людина не може бути людиною, виявляються характеристиками її способу буття. Буття людини в модусі «як належить бути» виступає її буттям у якості суб'єкта, а те, що людина є суб'єктом, відрізняє її від природних об'єктів. Урахування буття людини у якості суб'єкта, який виходить з певних обґрунтованих і визнаних цінностей, є умовою вивчення інших характерних для людини аспектів, таких як свобода та відповідальність, сенс життя, людська гідність і права людини, котрі є важливими для конструювання смислової реальності права»[8]. І тут юридична психологія поступається художній літературі, яка здатна на рівні філософсько-правового дискурсу, хоча і притаманними їй засобами, розкривати деонтологічну природу права.

С. Квіт виходить з того, що для розуміння гермененевтичної процедури необхідно розрізняти поняття тексту і дискурсу[9]. Під текстом у широкому значенні цей вчений розуміє структуру, що складається з елементів значення, єдності цих елементів та вираження цієї єдності; у вузькому значенні – єдність мовних знаків, організованих за нормами. Відтак дискурс розглядається ним як сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках із цією проблематикою, а також у взаємних зв'язках між собою. Одиницями дискурсу є конкретні висловлювання, які функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах, а у своєму змісті та структурі відбивають часовий аспект, інтеракції між партнерами, що створюють даний тип дискурсу, а та-

кож простір, в якому він відбувається, значення, які він творить, використовує, репродукує або перетворює[10]. Оскільки художня література розглядається нами як форма правової свідомості (у частині образів права та правових сюжетів), її саму можна розглядати як правове явище та елемент правової системи. Відтак можливим є дискурс творів художньої літератури у межах предмета юридичної психології: «Юридична психологія... вивчає психічні явища, процеси, закономірності, що виникають у полі правоохоронної та правозастосовної діяльності на базі чинного законодавства, специфіку психологічного змісту права, його інститутів та категорій. *Психологічна предметність юридичної психології невіддільна від предметності юриспруденції* (виділено нами. – *Н.П.*), вони інтегративно пов'язані між собою, визначаючи різні аспекти одних і тих же явищ особистості, поведінки і діяльності»[11]. Адже, за аналогією, може йтися і про «психологічну предметність художньої літератури», яка невіддільна від юридичності образів права та правових сюжетів, у яких правові явища та ситуації відтворені у більш ніж пізнаваних формах.

Поєднання та нерозривна єдність у художніх образах правових явищ філософсько-правового дискурсу та чуттєво-образного сприйняття правової реальності робить підставною у рамках цієї статті інтерпретацію образів права у художній літературі у двох аспектах: по-перше, як межі між позитивно-науковим дискурсом людини у праві з позицій юридичної психології та сприйняттям особистості іншого у процесі опосередкованої комунікації; по-друге, як особливу форму буття феномену права у свідомості людини як її факту.

Співвідношення юридичної психології та художньої літератури як способів пізнання права можна схарактеризувати у наступних положеннях: юридична психологія є методологією аналізу та інтерпретації образів права у художній літературі; художня література є формою постановки суспільно значимих правових проблем, які покликана розв'язувати юридична психологія, що стимулює розвиток останньої; досягнення юридичної психології є органічною складовою художнього методу письменника при роботі над образами права та правовими сюжетами. Подальшими напрямками дослідження проблеми, порушеної у цій статті, можуть бути: з'ясування співвідношення між домінуючими у юридичній психології школами та підходами та сучасною їм художньою літературою у частині відображення психічної діяльності людини у сфері права; розкриття взаємозв'язку між психологізмом та юридичністю у відображенні людини у праві у творах художньої літератури.

1. *Максимов С.И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография; Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого. – Х. , 2002. – С. 191. **2.** Там само. **3.** *Костицький М.В.* Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці / Передм. І. А. Тимченка відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька. – Чернівці, 2008. – С. 353. **4.** *Алексеев С.С.* Право: азбука–теория–философия : опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С. 51. **5.** *Рікер П.* Право і справедливість / Пер. із фр. – К., 2002. – С. 15–16. **6.** *Костицький М.В.* Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці / Передм. І. А. Тимченка; відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька. – Чернівці, 2008. – С. 348. **7.** *Лобода Ю.П.* Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) – Львів, 2009. – С. 99. **8.** *Максимов С.И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография; Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого. – Х., 2002. – С. 203–204. **9.** *Квіт С.* Основи герменевтики: Текст лекцій. – К., 1999. – С. 6. **10.** Там само. **11.** *Костицький М.В.* Філософські та пси-

хологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці / Передм. І. А. Тимченка; відп. ред. Н. В. Кушакова-Костицька. – Чернівці, 2008. – С. 349.